

- [5] DEVITT, M.: Scientific Realism. In: Jackson, F. – Smith, M. (eds.): The Oxford Handbook of Contemporary Analytic Philosophy. Oxford University Press 1999, Oxford.
- [6] DUMMETT, M.: Logiczna podstawa metafizyki. PWN 1998, Warszawa.
- [7] DUMMETT, M.: Realizm i antyrealizm. In: Gutowski, P. – Szubka, T. (eds.): Filozofia brytyjska u schyłku XX. wieku. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998, s. 67–86.
- [8] DUMMETT, M.: Realność przeszłości. In: Szubka, T. (ed.): Metafizyka w filozofii analitycznej. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995, s. 257–274.
- [9] HALDANE, J.: Teoria identyczności umysł–świat a wyzwanie antyrealizmu. In: Gutowski, P. – Szubka, T. (eds.): Filozofia brytyjska u schyłku XX. wieku. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998, s. 117–154.
- [10] PUTNAM, H.: Otázka realizmu. In: Peregrin, J. (ed.): Obrat k jazyku: druhé kolo. Filosofia 1998, Praha.
- [11] PUTNAM, H.: Realism with a Human Face. Harvard University Press 1992.
- [12] PUTNAM, H.: Three Kinds Of Scientific Realism. In: The Philosophical Quarterly, vol. 32, No. 128, 1982, s. 195–200.
- [13] PUTNAM, H.: Wiele twarzy realizmu i inne eseje. PWN 1998, Warszawa.
- [14] RORTY, R.: Putnam a hrozba relativizmu. In: Putnam, H. – Rorty, R.: Co po metafyzice. Archa, Bratislava 1997, s. 61–94.
- [15] WRIGHT, C.: Współczesny spór o realizm – dokąd teraz? In: Gutowski, P. – Szubka, T. (eds.): Filozofia brytyjska u schyłku XX. wieku. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998, s. 87–116.

PhDr. Eugen Andreanský, PhD.
 Inštitút filozofie a etiky
 Filozofická fakulta PU v Prešove
 17. novembra 1
 080 78 Prešov
 andrean@unipo.sk

„DVOJIDENTITA“, „DVOJPERSPEKTÍVA“ AKO MOŽNÝ EPISTEMICKÝ POTENCIÁL

Etela Farkašová

„Double identity“, „double perspective“ as a possible epistemic potential
The paper highlights the phenomenon „double identity“ and „double perspective“ as a result of the globalisation. Following the feminist standpoint theory the author focuses mainly on the epistemic privilege of the „double position“. Attention is also paid to some of the problems concerning the psycho/ social dimensions of this phenomenon and to their theoretical solution.

Častým sprievodným javom globalizácie je narušanie pôvodných identít, či utváranie „dvojitých“ identít a perspektív pri nazeraní na svet. V príspevku sa sústreďím na epistemické a psycho-sociálne aspekty tohto fenoménu, pričom sa opriem o teóriu stanoviska (ako historický typ feministických epistemológií), podľa ktorej náš pohľad na svet spoluurčuje situovanosť v ňom.

Teória stanoviska (TS) tematizuje vzťah medzi sociálnou pozíciou a príslušnou identitou/perspektívou, zdôrazňujúc, že partikulárnosť poznávania nemusí viesť ku gnozeologickému pesimizmu či relativizmu, ale naopak, môže viesť k vyššej miere sebakritickej reflexie. Ak vychádzame z toho, že sociálny systém pozostáva z mnohých štruktúr, ktoré sa vzájomne prekrývajú, a sú aj vo vzájomnom konflikte, je zrejmé, že proces rozkrývania jednotlivých štruktúr závisí od zmnoženia perspektív, z ktorých sa na ne nahliada. Niektoré zo štruktúr sociálnej reality sa stávajú viditeľnými z perspektívy konkrétneho stanoviska, cez prizmu určitých kultúrnych filtrov, iné sa naopak, stávajú neviditeľnými. Niekedy práve zmena kultúrneho filtra umožňuje novú perspektívu pri pozeraní sa na sociálny (prírodný) svet, pretože „odstraňujú závoje a klapky na očiach, ktoré zatemňujú poznanie...“ ([1], 80). Pre „nové“ videnie je dôležitá najmä perspektíva mimo centra, ktorá môže sprostredkovať nestereotypný pohľad na sociálnu realitu a generovať jej svieže, kritické analýzy ([2], 126). Stanoviskovú koncepciu charakterizuje viera v možnosť transformovať konkrétnu situovanosť (najmä v prípade znevýhodnenej situovanosti) na „systematicky vhodný a platný vedecký zdroj“ ([3], 129), neznamená to však, že tieto perspektívy samy osebe zaručujú dosahovanie väčšej objektivity poznania.

Aj rôzna kultúrna situovanosť utvára pre genézu poznania rôzne podmienky (ontologické, etické, svetonázorové a i. predpoklady). Jednotlivé kultúry disponujú rôznymi diskurzívnymi zdrojmi, poskytujú rôzne východiskové obrazy sveta a diskurzívne rámce (metafory, modely narácie, konceptuálne rámce a pod.), ktoré vplyvajú na charakter získavaných poznatkov a podmieňujú spôsoby organizovania produkcie poznania ([4], 258). V súvislosti s touto problematikou sa v TS podčiarkuje to, že spôsoby produkcie poznania sú podmienené aj stereotypmi a predsudkami získanými v socializácii. Tieto sú v kultúrach hlboko usadené a zväčša sa vnútri nich nepociťujú ako stereotypy či predpojatosti, ale ako niečo „prirodzené“, čo nemusí

podliehať kritickej reflexii. Ani tento fakt nemusí ústiť do gnozeologického pesimizmu, východiskom môže byť „dialogická prax“, procesy vzájomnej recipročnej interpretatívnej kritiky ([5], 201). Často si neuvedomujeme, ako je nám svet sprostredkovaný (napríklad rôznymi mediálnymi obrazmi, rôznymi symbolickými spôsobmi) a ako je organizovaný ešte predtým, ako začíname participovať na jeho poznávaní, a preto je potrebné orientovať sa na analýzy „predpodmienok“, ako aj na formy vnímania a organizácie našej skúsenosti, ktorá sa pokladá za „bezprostrednú“.

V TS sa zdôvodňuje potreba včleniť perspektívu a skúsenosť „iných“ – tých, čo sú „mimo centra“ systému a jeho dominantných pozícií, do východísk poznávacích procedúr. Na epistemologickú privilegovanosť „pozície outsidera“ poukazuje napríklad sociologička Patricia Hill Collinsová, podľa ktorej táto pozícia dáva možnosti kombinovať blízkosť so vzdialenosťou, záujem a zaangažovanosť s odstupom a s indiferentnosťou, čo vytvára predpoklady na dosiahnutie väčšej miery objektivity. Skupiny nachádzajúce sa vo vzťahu k dominantným sociálnym inštitúciám v pozícií „outsiderov“, získavajú podľa tejto autorky optiku, akú by nemali „zvnútra“, nadobúdajú schopnosť vidieť či už konceptuálne schémy, či vzory vier a správania v danej spoločnosti tak, ako ich spravidla nemôžu vidieť a posudzovať tí, ktorí sa nachádzajú uprostred nich. Prínos „outsiderov“ spočíva nielen v tom, že vnášaním inej perspektívy môžu zvyšovať objektivitu poznania, ale aj v tom, že toto poznanie rozširujú a dokážu rozpoznať v kultúre isté vzorce správania a viery, ktoré by „domáci“ či tí „vnútri“, dokázali len ťažko, ak vôbec, identifikovať, a tak prispievajú k obohateniu diskurzu i horizontu už etablovanej disciplíny ([6], 15 a. n.). Dôležité je prepojenie „pozície v centre“ s „pozíciou periférie“, ktoré ponúka zdroje potrebné na zmenšenie možných deformácií vo výkumoch sociálnej reality ([7]).

V súvislosti s prepojením pozície „vnútri“ s pozíciou vonku“ sa vynára otázka „kontradiktorickej identity“, ktorá sa z konvenčného pohľadu hodnotí ako nedostatok, no z pohľadu TS ako výhoda. „Dvojpozícia“ (byť zároveň „vnútri“ a „vonku“, v centre a na periférii) a s ňou spätá „dvojidentita“ môže podľa predstaviteľiek TS viesť k odhaľovaniu nových aspektov reality, generovať hodnotné porozumenie mnohých javov v spoločenských vedách, ale aj v umení, môže (ale nemusí – závisí to na súbore viacerých faktorov) generovať epistemickú privilegovanosť. „Outsider vnútri“ má totiž prinajmenšom dve odlišné identity, ktoré tým, že sú nielen odlišné, ale sú aj v opozičnom vzťahu, môžu produkovať nový diskurz, nové poznanie. Relevantnou je aj kultivácia empatie, schopnosť dôverovať inému typu skúsenosti a pohľadu na svet na základe tejto odlišnej skúsenosti; schopnosť vo vlastných analýzach zohľadňovať takúto skúsenosť ([8]).

V súčasnosti sa pojmy marginalizácie, outsiderstva, cudzosti analyzujú vo viacerých epistemologických teóriách, ktoré sa označujú ako „sociálne epistemológie cudzosti“ ([9], 276–277). Môžeme spozorovať všeobecnejšiu tendenciu (vysvetliteľnú aktuálnymi sociálnymi procesmi) používať trópy marginality, cudzosti, outsiderstva, diaspor a na ich základe utvárať aj všeobecnejší diskurz marginality, ktorý vstupuje nielen do akademických disciplín, ale zasahuje aj viaceré sféry spoločensko-

politického (nemenej však aj kultúrneho) života ([10], 222–237). V súvislosti s faktom „dvojitého videnia“, či „bifurkácie vedomia“ sa v týchto koncepciách nastoľuje aj otázka „dislokácie“, či pozície „byť v-medzi“ ako istej „hybridnej lokácie“, ako „tretej pozície“. Ukazuje sa, že existujú určité príbuzné momenty medzi feministickými, multikulturálnymi či postkoloniálnymi štúdiami, ktoré takisto zaznamenávajú vzostup v súvislosti so spoločensko-politickými zmenami vo svete. Reflektovanie „dvojitého videnia/vedomia“ sa spája s úsilím o čo najkomplexnejšie zachytenie problematiky, predovšetkým s ohľadom na kognitívne možnosti „tretej pozície“. Zásadné inovácie v poznávaní, ktoré sú späté s narušením zaužívaných spôsobov videnia, možno pokladať za funkciu marginálnej pozície čiastočne presahujúcej samotnú túto marginálnosť, či pozíciu „outsidera vnútri“. Dick Pels upozorňuje na viaceré aspekty situácie, v ktorej dochádza k stretu, a križeniu disparátnych skúsenostných kontextov, generovaných disparátnymi sociálnymi lokalizáciami – tak, ako je tomu napríklad v prípade „cudzince“/ „cudzého“ pohybujúceho sa naprieč či „križom“ kontextami: „cudzí“ ich oba obsiahne tým, že si utvára „dvojité videnie“/„vedomie“. Dôležité si je uvedomiť, že takéto medzikontextové sprostredkovanie, ktoré prináša novú optiku, nie je neobmedzené, univerzálne, pretože nie je možné obsiahnuť všetkých možných kontextov a každá migrácia medzi nimi je časovo a priestorovo viazaná, a aj limitovaná. Napriek tomu Pels vidí aj v pohybe medzi dvoma-troma kontextmi náznak možnosti transcencie, ktorú sľubovala filozofická tradícia, pravda, je to inak chápaná a inými prostriedkami dosahovaná transcendencia ([9], 278–279).

Pri rozpracúvaní problematiky „dvojpozície“/„dvojidentity“ sa vynárajú mnohé závažné (epistemologické, ale aj etické či psychologické) problémy, ktorým sa spravidla nevenuje dostatočná pozornosť, ba ktoré sa niekedy prehliadajú. Stručne načrtnem isté riziká späté s touto „dvojpozíciou“. Na jednej strane skúsenosť „dvojidentity“ dáva jedinečnú výhodu pre reinterpretovanie reality iným spôsobom, zároveň však môže prinášať isté psychologické ťažkosti, na ktoré sa musia jednotlivci (skupiny) v danej pozícii sústrediť v zápase o sebaidentifikáciu, a to je problém, s ktorým sme konfrontovaní aj v súvislosti s globalizáciou. Skutočnosť, že človek/skupina disponuje dvojitou perspektívou a operuje v dvoch rôznych, nekompatibilných kontextoch, sama osebe nepostačuje na vznik epistemicky výhodnejšieho stanoviska. Existuje totiž možnosť, že človek v „dvojitých pozíciách“ podľahne pokúšaniu „dichotomizovať“ svoj život a rezervovať rámec odlišného kontextu pre obe jeho časti“ – že teda dochádza k akémusi roztriešteniu jeho života napríklad tak, že pre svoj život vo verejnej sfére si volí iné vzory správania, iný životný štýl ako pre svoj súkromný život, takáto roztrieštenosť môže viesť k napätiam, k problematickým permanentným prechodom z jedného životného štýlu do druhého, z jedného kultúrneho rámca do iného, a aj k frustráciám, ak tieto prechody nie sú bezkonfliktné. Ďalšou možnosťou je, že individuum sa pokúsi odmietnuť praktiky svojho vlastného kontextu a rozhodne sa – z viacerých, zväčša pragmatických dôvodov – podobáť sa dominantnej, resp. cudzej kultúre, tým však spravidla ohrozuje, resp. znevažuje

hodnotu svojej pôvodnej identity. Môže sa stať aj to, že individuum (skupina, spoločnosť) sa rozhodne úplne odmietajú praktiky cudzej – dominantnej kultúry a zotvať len vo svojom rámci, uzatvárať sa pred cudzími vplyvmi, čo môže ešte viac zvýšiť jeho izolovanosť a v extrémnom prípade viesť k fundamentalizmu. Voči týmto dvom možnostiam sa ponúka voľba „kriticky obývať“ oba rámce a využiť ich kontexty k vzniku dvoch, vzájomne kritických perspektív (teda k vypestovanu schopnosti byť kritický k obojm kontextom). Realizovať túto voľbu však nemusí byť vôbec jednoduché a bezproblémové. Takáto dvojkontextovosť ako istá intelektuálna výhoda môže viesť k strate koreňov, k strate miesta, ktoré by človek mohol pokladať za svoj domov, k rozpadu vlastnej identity, a následne môže produkovať aj rôzne psychologické aj sociálne problémy (ambivalenciu, pocity neistoty, vykorenenia, odcudzenia). Vzťah medzi oboma obývanými kontextmi nemusí byť jednoduchý, len zriedkakedy sa podarí dosiahnuť „dialektickú syntézu“ oboch, takú syntézu, ktorá zaisťuje výhody oboch kontextov a prekonáva ich problémy ([1], 221–223).

V súvislosti s „dvojidentitou“ neslobodno strácať zo zreteľa ani nebezpečenstvo spočívajúce v nezriedkavej romantizácii a idealizácii marginalizácie, „inakosti“, „cudzosti“. Podobné úskalie vidím v nekritickom presvedčení, že prisvojiť si perspektívu iných je bezproblémovou záležitosťou, pokladám totiž za diskutabilné, či je vôbec možné úplné prisvojenie si takejto perspektívy – čo však neznamená, že by sme sa nemali usilovať o jej pochopenie, ako aj o pochopenie spôsobu videnia, myslenia, interpretovania sveta z takej perspektívy, že by sme sa nemali usilovať včleňovať ju do našich pohľadov. Pozícia „byť vonku a zároveň vnútri“ predstavuje ďalší problém, nakoľko nie je možný spätný návrat k pôvodnej identite, tá už bude v sebe niest – či už s pozitívnymi alebo negatívnymi dôsledkami – „nadobsah“ získaný v predchádzajúcej kontradiktorickej pozícii. Takáto neľahko získateľná (a zrejme aj dlhodobejšie udržateľná) pozícia ponúka nové možnosti „dvojitého videnia“/“vedenia“, no zároveň nesie v sebe isté riziká, ktoré nemožno nikdy celkom eliminovať, no možno ich prostredníctvom systematickej kritikej seba/reflexie aspoň redukovat.

Možno očakávať, že problematika „dvojvidenia“ založeného na prepájaní perspektív, resp. problematika kontradiktorickej „tretej pozície“, ktoré som tu stručne načrtla, sa v najbližšom čase stanú teoreticko-metodologicky, ale aj politicko-prakticky relevantnými témami vo viacerých vedných disciplínach reflektujúcich najrôznejšie sféry spoločenského života, a to najmä s ohľadom na postupujúcu globalizáciu a s ňou súvisiace strety, prelínania a vzájomné vplyvy medzi rôznymi identitami, kultúrami, sociálnymi systémami. Nazdávam sa, že TS môže ponúknuť pre rozpracovávanie týchto tém produktívne inšpirácie.

Literatúra:

- [1] HARDING, S.: Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. Aspekt 1/1998.

- [2] HARDING, S.: Feminist Epistemology in and after the Enlightenment. In: HARDING, S.: Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives. Cornell University Press, Ithaca – New York, 1991.
- [3] HARDING, S.: Rethinking Standpoint Epistemology: What Is „Strong Objectivity“? In: HARDING, S. /ed./: The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies. Routledge, New York and London 2004.
- [4] HARDING, S.: Comment on Hekman's „Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited“: Whose Standpoint Needs the Regimes of Truth and Reality? In: HARDING, S. /ed./: The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies. Routledge, New York and London 2004.
- [5] CODE, L.: What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge. Cornell University Press, Ithaca – New York, 1991.
- [6] COLLINS, P. H.: Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. Social Problems 33, 1986.
- [7] HOOKS, B.: Feminist Theory: From Margin to Center. South End Press, Boston 1983.
- [8] SZAPUOVÁ, M.: Poznanie a dôvera. In: Zborník príspevkov z 2. výročného stretnutia SFZ v Banskej Bystrici 17.-19.9.1998. IRIS, Bratislava 1998.
- [9] PELS, D.: Strange Standpoints, or How to Define the Situation for Situated Knowledge. In: HARDING, S. /ed./: The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies. Routledge, New York and London 2004.
- [10] HALL, S.: Cultural Identity and Diaspora, In: RUTHEFORD, J. /ed./: Identity: Community, Culture, Difference. Lawrence & Wishart, London 1990.
- [11] NARAYAN, U.: The Project of Feminist Epistemology: Perspectives from a Nonwestern Feminist. In: : HARDING, S. /ed./: The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies. Routledge, New York and London 2004.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0015/03.

Doc.PhDr.Etela Farkašová, CSc.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
81801 Bratislava
Farkasova@Fphil.uniba.sk